

Copyright © Gojko Božović 2018
Copyright © ovog izdanja Kontrast izdavaštvo 2018

Za izdavača:
Vladimir Manigoda

Urednik:
Danilo Lučić

Lektura i korektura:
Kontrast izdavaštvo

Grafičko oblikovanje:
Jelena Lugonja

Štampa:
Kontrast štampa

Tiraž:
500

Izdavač:
Kontrast, Beograd
Klaonička 2, Zemun
e-mail: jakkontrast@gmail.com
kontrastizdavastvo.com
facebook.com/KontrastIzdavastvo
www.glif.rs

Gojko Božović

KNJIŽEVNOST

I DANI

eseji

Beograd, 2018.

I

Vreme u poeziji

SREDNJA EVROPA ILI PITANJE FIGURA

ISTORIJU SREDNJE EVROPE dugo je obeležavala formula K und K. Osamdesetih godina XX veka mišljenje o Srednjoj Evropi protiče u znaku formule K und K und K. Dakle, Kundera, Konrad, Kiš.

U tom periodu, nimalo slučajno, nastaje čitav niz varijacija na srednjoevropske teme ili varijacija o varijacijama o Srednjoj Evropi. Srednja Evropa postaje socijalno-poetički model prevladavanja mučne egzistencije u dobu zrelog komunizma. Ona se, na jednoj strani, doživljava kao pogodan oblik za kulturnu i socijalnu emancipaciju od komunističke neslobode i njoj prirođenih modela i prostora komunikacije. Na drugoj strani, ideja Srednje Evrope ima i jasne političke konotacije. Nastajući u osamdesetim godinama XX veka, uporedo sa sve vidljivijim naprslinama na monolitu autoritarnog društva i na Gvozdenoj zavesi, nezamislivoj bez očišćenog oružja Varšavskog pakta, ideja Srednje Evrope nastaje uporedo i s vrlo postepenim prerastanjem istočnoevropskih disidentskih kružoka u obrise socijalnih pokreta. Razume se, sve zemlje tadašnje Istočne Evrope ne učestvuju u tome na jednako delatan način. U tom svetlu valja videti ideju Srednje Evrope. Javlajući se kao još jedno ime za toliko puta imenovani prostor, bivajući nedovoljno jasno omeđenje geografskog ili geopolitičkog prostora na koji bi trebalo da se odnosi, pa čak imajući i vrlo različita obrazloženja, ideja Srednje Evrope jeste intelektualna konstrukcija koja nastoji da se preobrazi u praktično primenjiv socijalni i kulturni model.

Naprосто, pokazalo se da nekoliko velikih pisaca s različitih krajeva Srednje Evrope, tog prostora čije razlike i sličnosti imaju dugu predistoriju, prepoznaju u istom trenutku nužnost političke prekompozicije Srednje Evrope, zbog čega i veruju da je potrebno ponuditi odgovarajući model njene kulturne, socijalne, pa i političke projekcije. Sada kada su promene u Srednjoj Evropi dramatične po svojim posledicama i po svojoj dubini, kada je taj socijalni i politički pejzaž potpuno promenjen, potrebno je videti šta je od te vizije Đerđa Konrada, Danila Kiša i Milana Kundere ostalo kao veliko zaveštanje, pogotovo na onim prostorima o kojima san o Srednjoj Evropi nije ispunjen.

Kada se, recimo, čita esej Danila Kiša o Srednjoj Evropi, onda se tu vidi sva ta dubina promena koje su posle pada Berlinskog zida zahvatile Srednju Evropu. Tu se vidi koliko je politički i socijalni okvir promenjen, koliko je to odjednom postao sasvim drugačiji prostor. To se može pratiti ne samo po prisustvu delatne sumnje u Kišovom tekstu u to da je, posle Jalte i Helsinkija, moguća Evropa kao sudbinska zajednica. Posle pada Berlinskog zida ta sumnja je naizmenično prevladavana, a potom objavljivana u još zaoštrenijem vidu. U poslednjih deset i nešto više godina, ta sumnja je, ipak, prevladana. Njena u međuvremenu nastala socijalna protivteža, doduše, još nije doživela celovito ispunjenje, a nema nikakve dileme da će sjedinjavanje sa zajednicom koju Kiš, ironično, naziva sudbinskom neki evropski narodi priželjkivati još godinama.

Tumačeći Srednju Evropu kao prostor bez jasnih granica, bez centra ili, možda je bolje reći, s više centara, Danilo Kiš govori i o geopolitičkoj podeli koja potpuno menja sliku Srednje Evrope izneveravajući očekivanja tog prostora proistekla iz njegove istorije, tradicije i kulturnog naslojavanja. Kiš u tom času govori kako su „Budimpešta, Prag, Varšava, Bukurešt danas bliži Moskvi nego Beču“. U naše vreme to nije tako, geografija na drugačiji način zavisi od politike. Kada se geografija toliko izmeni za samo dve decenije, onda to može da izazove strepnju kod onih koji su

tu geografiju naselili. Otprilike onako kao kod putnika na brodu koji se ne bi kladili na sigurnost plovidbe. Upravo ta činjenica koliko je politika u našim vremenima uticala na geografiju ukazuje na neke od najsuštinskih promena koje su se dogodile u Srednjoj i Istočnoj Evropi.

Čitajući, dakle, tekst Danila Kiša o Srednjoj Evropi, iznova možemo da oživimo to vremensko ubrzanje čiji smo svedoci i savremenici. Okvir iz kojeg piše Danilo Kiš dramatično je promenjen, na sceni su potpuno nove i drugačije dominante, ali socijalni i politički dinamizam Srednje Evrope nije zaustavljen. Mogli bismo reći kako je na pomalo ironičan način Srednja Evropa možda jedan od ključnih argumenata protiv ideje da je istorija zaključen proces. To je možda dobro za istoriju, ali za stanovnike Srednje Evrope svakako nije, jer se oni neprestano iznova osveđavaju kako istorija nije završena.

Kundera u svom eseju prikazuje Srednju Evropu kao prostor koji u sebi sadrži jedno neobično trojstvo. Ovaj prostor je, kaže Kundera, u kulturnom pogledu na Zapadu, u političkom pogledu je na Istoku, dok je, pak, u geografskom pogledu nesumnjivo u centru. Drugim rečima, Srednja Evropa deli iskustvo međuprostora i iskustvo središnjosti, ali, pri svemu tome, ne prestaje da bude razapeta između dve vrlo različite aktivne sile.

Možda smo kod ovog Kunderinog obrazloženja pozicije Srednje Evrope u drugoj polovini XX veka, zapravo, na tragu ključnog pitanja o sudbinskom slučaju jednog prostora. Da li Srednja Evropa mora da bude prostor razapet između spoljnih sila, da li ona, nasuprot tome, može da ujedini svoju političku i kulturnu logiku sa svojim geografskim položajem? Da li će geografski položaj Srednje Evrope ili barem njenih pojedinih delova biti isključivo zavisan od političkih sila izvan nje, to je pitanje koje nije važno samo u trenutku u kome je Kundera ocrtavao obrise socijalne i političke stvarnosti Srednje Evrope, već i decenijama kasnije, kada taj prostor izgleda bitno drugačije.

Pogledamo li sada kako izgleda taj prostor, videćemo da je nestala jedna od dve sile na koje je bila razapeta Kunderina Sred-

nja Evropa. Od pada Berlinskog zida taj prostor je i kulturno i politički na Zapadu, dok je geografski tamo gde je oduvek i bio.

Mišljenje o Srednjoj Evropi neodvojivo je od esejistike Đerđa Konrada. Njegovo pitanje šta je ostalo od Srednje Evrope i šta Srednja Evropa uistinu jeste nudi, zapravo, nekoliko mogućih odgovora, kao što i inače njegovi eseji i romani protiču u znaku temeljne sumnje i istinske zapitanosti. Pitanja su kod ovog pisca povlašćeni retorički oblik književnosti. Zemlje Srednje Evrope bi, misli Konrad, mogle da budu, recimo, zaostali Zapadnoevropljani ili pak zemlje koje teže da postanu zapadnoevropske po političkom uređenju i po socijalnim standardima. Moglo bi to da bude i rubno područje Zapada, ali, isto tako, i marginalna Evropa. Sasvim je otvorena i mogućnost, takođe je pominje Konrad, da Srednja Evropa bude linija razgraničenja s još nejasnim prostorima koji će jednog časa ostati iza evropske granice, a koja će, kad-tad, ipak morati da bude povučena.

Govoreći o tom iskustvu različitosti i o tim višestrukim mogućnostima koje se otvaraju pred Srednjom Evropom, a ona, mada nikada sasvim sama, stoji pred sudbinskim izborom, Konrad najviše govori o Srednjoj Evropi kao prostoru preko koga se prelamaju različite kulturne tradicije i kao prostoru koji može da povezuje vrlo udaljene i vrlo različite tačke oslonca na kojem počiva Evropa. Iz toga proističe jedna od najznačajnijih Konradovih ideja koja, ujedno, predstavlja i njegovu formulaciju „novog antropološkog ideala“. To je ideja da ovaj međuprostor može da ponudi i figuru modernog mislećeg moderatora, onu figuru koja bi, i u simboličkom i u stvarnom smislu, zamenila figuru carinika i figuru vojnika, kao i svaku drugu mrgodnu uniformisanu figuru koja stoji na nekoj od granica istočne, srednje ili bilo koje od preostalih Evropa.

I tu, kod ideje civilnog moderatora, dolazimo do možda ključnog pitanja koje treba da zanima nas na istoku ili u središtu Evrope, zavisno od toga odakle se meri. To je pitanje da li na istoku Evrope ili u nekom od njenih centara imamo dovoljno moderato-

ra opremljenih i osposobljenih da preuzmu tu odgovornu ulogu koja može postati temeljna figura srednjoevropske političke mape. Da li će se, drugim rečima, san o Srednjoj Evropi okončati tako što će jedan njen deo biti integrisan u Evropsku Uniju, a drugi ostati da tone u siromaštvu i institucionalnoj neuređenosti, u upornim, dugovremenim krizama i dramatičnim događajima?

Ukoliko zamislimo takav rasplet, videćemo kako će Srednja Evropa, u jednom svom delu, kulturno i politički biti u Evropi, dok će od njene geografske pozicije biti važnije to što se graniči s nestabilnim područjima, zovimo ih tako, jugozapadnog Balkana koji su propustili priliku da u pravom času postanu deo Srednje Evrope. U tom slučaju, granica Evrope može da postane cinična inverzija „Gvozdene zavese“, dok će pitanje kulturnog, geografskog i, pre svega, političkog identiteta *preostalog područja* postati izvor najrazličitijih trauma njegovog stanovništva. Takav ishod ne bi bio samo nepravedan, on bi, u isto vreme, ideji Srednje Evrope oduzeo njenu kulturološku dimenziju, svodeći je isključivo na njene političke vrednosti.

Ali sve ideje nemaju isti status. Neke su živi, neke zaboravljeni deo prošlosti. Neke su, opet, delatni deo savremenosti. Pomenuta opasnost ne pretili na sudbinski način idejama koje su prešle u književnu i političku istoriju, a to je slučaj sa idejom Srednje Evrope, koja je taj put prešla relativno brzo, verovatno mnogo brže nego što su to njeni ključni protagonisti očekivali. Sasvim je drugačije sa idejom ujedinjene Evrope.

Ako se granica ujedinjene Evrope zaustavi, recimo, na našim granicama, onda Evropa, ipak, neće ostati bez carinika, bez graničara i bez mrgodnih uniformisanih službenika. To će biti ozbiljan poraz evropskih moderatora na jednom tlu koje može biti uređeno, ma koliko, u ovom času, po uređenosti zaostajalo za nekim drugim evropskim prostorima.

DELO U MRAČNIM VREMENIMA

NA POČETKU svog zanimanja za filozofiju, Hana Arent je bila gotovo potpuno nezainterosovana za promišljanje politike. Njena doktorska disertacija tako raspravlja pitanje ljubavi kod Svetog Avgustina.

Ulazeći u filozofiju, Hana Arent ima samo jedno očekivanje od nje. Kada se pogleda njeno delo u celini, koje je završeno onoliko koliko je to bilo dato nekome ko je kao ovaj mislilac živio u matici XX veka, onda se vidi da je najvažniji deo svog opusa Hana Arent vezala za ispitivanje odnosa mišljenja i delanja, filozofije i politike, pojedinačnih ljudskih dela i ukupne istorije.

Međutim, nije se promenila samo Hana Arent, niti su njena očekivanja od filozofije postala drugačija u prostoru ispražnjenom od svakog sadržaja. Doktorska disertacija o ljubavi kod Svetog Avgustina objavljena je 1929. godine, dakle, upravo u času kada se svet nalazio na rubu – prvo na rubu vrtloga ekonomske krize, ubrzo posle toga na rubu ispoljavanja jednog užasnog totalitarizma na Zapadu, dok će svest o pravom licu istočnog totalitarnog greha upravo u tim godinama postajati sve očiglednija. Prvo se promenio svet u kome je živela Hana Arent, potom je ona pitanje razumevanja takvog sveta shvatila kao neotklonjivi nalog intelektualne savesti. „Jalov je svaki pokušaj da se pobjegne od čemera sadašnjosti u nostalgiju za nekom još netaknutom prošlošću ili u anticipirani zaborav bolje budućnosti“, kaže se na početku *Porekla totalitarizma*. U svetu koji se promenio, i tu promenu oglasio drastičnim prevratima, osporavanjem svih ustaljenih vrednosti i samih osnova stabilnosti, kao i poništavanjem

ljudskih prava, iz čega je zakonomerno sledilo masovno poništavanje prava na ljudski život, Hana Arent je suviše često menjala mesto boravka (bekstvo pred nacistima, Čehoslovačka, Ženeva, Pariz, Njujork) i suviše je bila osetljiva na pritisak stvarnosti da se ne bi osetila pozvanom da misli o užasnom licu sveta i o poreklu njegovog užasa.

Samo je iz ove perspektive moguće razumeti da je neko ko je mišljenje o svetu započeo istraživanjem avgustinovskog načela ljubavi to mišljenje nastavio pisanjem knjiga *Poreklo totalitarizma*, *Ljudi u mračnim vremenima*, *Ajhman u Jerusalimu*, *O revoluciji*, *Istina i laž u politici*, *O nasilju*, *Kriza republike*, *Jevrejin kao parija*.

Iskustvo s totalitarizmom promenilo je životno i intelektualno iskustvo Hane Arent. U mračnim vremenima nije bio samo mislilac nego i njegovo delo, pa je i sam izbor tema zavisio od političkog i društvenog lika XX veka. Kao što bez nacizma kao razloga ne bi bežala iz Nemačke, tako bez razloga temu ljubavi ne bi zamenila temom istorije i politike, to jest pitanjem kako uopšte misliti u mračnim vremenima. Ako neko od teme ljubavi, koja je ostala u najužim akademskim krugovima, stigne do pisanja o suđenju Ajhmanu u Jerusalimu, a to će pitanje u nekoliko koncentričnih krugova protresti svet, onda to sugeriše i promenu osećanja sveta i doživljavanje mišljenja o svetu kao nužnosti koja ne daje utehu, ali oprema dostojanstvom za susret s minulim ili predstojećim događajima.

Da li u svetlu ove promene smemo da zamislimo šta bi sve napisala Hana Arent da se nije toliko promenio njen svet i da ta promena nije toliko uticala na njen život? Da li pisanje rasprave o krizi republike, po jednoj dubljoj i ciničnoj analogiji, govori, zapravo, o krizi ljubavi, onoga čemu se mišljenje na samom početku okrenulo?

Većinski deo srpske književnosti, pogotovu proze, u poslednjoj deceniji XX veka bio je posvećen govoru o istoriji, stvarnosti i politici. Velika pitanja svakodnevice, a ona je bila svedena na

velika pitanja, neprestano su odjekivala u književnosti. Književnost je u mnogim slučajevima postala izraz potrebe da se do razumevanja, koje se nije našlo u stvarnosti, dođe kroz priču. To nije najveći račun koji nam je istorija ispostavila devedesetih, ali jeste jedna od plaćenih cena.

Govor o vrtložnim procesima istorije i politike, o nužnosti- ma i propastima postalo je temeljno iskustvo savremene srpske književnosti. Ono je našlo mesto i u književnosti pisaca koji su svoje delo, pre nego što će u devedesetim svakodnevicama postati istorija, oblikovali u dodiru sa sasvim drugim temama – tišina, monotonija urbane svakodnevice, iskustvo biblioteke ili kulture.

Istorija, dakle, nije samo promenila lik stvarnosti, nije samo tolike živote pretočila u jedva razumljive ili posve nerazumljive i utoliko nesnošljivije nužnosti, ona je promenila i tematski lik srpske književnosti na kraju XX veka. Takva interakcija istorijskih prilika i pretežnog tematskog lika srpske književnosti nije nova, samim tim ni iznenađujuća. Posle svakog rata u srpskoj književnosti nastane čitav niz dela ispunjenih akumuliranim iskustvom, od kojih su mnoga prvorazredna i obeležavaju književnu epohu ne samo u tematskom već i u poetičkom i vrednosnom pogledu. Najupečatljiviji primer su svakako modernistička dela u srpskoj književnosti posle Prvog svetskog rata, kada Crnjanski, Krakov, Rastko Petrović, Vasić ili Vasiljev objavljuju knjige u kojima prevladava doživljaj velikog rasapa. Gledano iz ovog ugla, istorija srpske književnosti vrlo često dobija izgled istorije posleratnih srpskih književnosti.

U drugačijim prilikama srpski pisci bi imali drugačije teme. Da li možemo da zamislimo o čemu bi oni, u tim drugačijim prilikama, pisali i koliko bi, uz takve, možda zauvek nenapisane knjige, drugačije izgledali naši životi?

Našavši se u mračnim vremenima, pisci nisu odoleli potrebi da u zapitanosti svojih knjiga rasvetle nešto od mraka iz svog okruženja. „Oči toliko naviknute na mrak kao što su naše jedva da će moći da razaznaju da li je njihova svetlost bila svetlost

sveće ili zaslepljujuća svetlost sunca.“ Tako o svojim ljudima iz mračnih vremena govori Hana Arent, savremenik.

Ali ako kažemo „jedva“, onda to znači da i dalje verujemo da je moguće razlikovati dve svetlosti.

Kada ne bismo razlikovali „svetlost sveća“ i „zaslepljujuću svetlost sunca“, a bilo je i jednog i drugog u srpskoj književnosti na kraju XX veka, kao što je, razume se, bilo i knjiga sasvim sviklih na zatečeni mrak, onda bismo platili cenu mnogo veću od one koja je plaćena opisanom promenom.

VREME U POEZIJI

„PESMU ZA ZBIGNJEVA HERBERTA“ poljski pesnik Marćin Švjetlicki počinje hermetizovanim govorom u kome se smenjuju dva psića, jedan zvan Klijent, drugi zvan Palica, potom Poljana i Gospođa Jesen.

Pesma je sastavljena od dve strofe, obe imaju po tri stiha. I koliko je prva strofa hotimično zatamnjena, s nedvosmislenim zahtevom čitaocu da postepeno prolazi kroz pesmu ne bi li odgovetnuo njen podzemni smisao, druga strofa se na prvi pogled sasvim otvara pred čitaocem. Utoliko je ova kratka pesma sastavljena od dva posve različita dela, različita i po tipu pesničkog govora i po vrsti zahteva koje postavljaju svom čitaocu.

Šta se dogodilo u toku ove pesme što je učinilo neophodnom toliku promenu?

Najpre valja videti da je „Pesma za Zbignjeva Herberta“, posvećena inače Vislavi Šimborskoj, pesma o pesmi. Njeni stihovi ostvaruju poetičku ravan na kojoj može otpočeti razumevanje kako pesama Marćina Švjetlickog tako i jednog važnog toka evropske poezije druge polovine XX veka. Ako se poetički tok prve strofe otkriva u njenoj naglašenoj zatamnjenosti, u kojoj jednu metaforu prekriva sledeća, implicitna poetika druge strofe dobija sasvim jasne obrise. Dovoljno je samo pročitati ta tri stiha da bi postala očigledna njihova poetička oštrica:

*Živeli smo u vremenima,
u kojima se Adam Mihnjik
izvrsno razumeo u poeziju.*

Zbignjev Herbert i Vislava Šimborska, od čijih imena, zapravo, počinje ova pesma, predstavljaju nezaobilazne figure moderne evropske poezije. Njihovi opusi, združeni sa samim smislom poezije, oličavaju ne samo vrhove modernog pesništva već i istrajno opstajanje na strani književnosti čak i u vremenima u kojima je istorija naplaćivala svoj surovi danak. Između istorije i poezije Herbert i Šimborska su napravili jasan izbor, pri čemu u njihovim stihovima vrlo često odjekuju istorijski događaji dati u perspektivi spoznaje i ironijske rekonstrukcije. Kada pomenemo njihova imena, mi, u stvari, označavamo neke od najvažnijih delova moderne tradicije pesništva. Otuda i Švjetlicki započinje pesmu navodeći njihova imena kao simbolički izraz opredeljenosti za pesničku maštu nasuprot svim drugim značenjskim sistemima.

Počnemo li čitanje pesme na ovaj način, imaćemo manje problema s njenom neobičnom razvojnom logikom. Prva strofa će nam, tako, izgledati kao iskušavanje metaforičkih moći poezije, ali i kao namerno, što je moguće veće udaljavanje od jasnog, suviše jasnog, govora od čije je pragmatičke funkcije obolela naša svakodnevnica. Ukoliko se potrudimo, i u tako zgusnutom metaforičkom govoru možemo prepoznati nešto od spoljnih manifestacije stvarnosti, pa pomenuta Poljana može biti zamena za pozornicu naših života, a Gospođa Jesen drugo ime za opadanje prema kraju i dokidanje jednog po jednog pretpostavljenog žarišta smisla.

Druga strofa pesme, to je odmah vidljivo, ako u čitanju poezije kategorija *vidljivo* ima neko pravo važenja, deluje mnogo jasnije iako se ne odriče ni imena ni pesničkih figura. Adam Mihnjik je treće ime ove pesme i jedino ime u njoj koje ne pripada nekom pesniku ili nekom stavu u poeziji. Samim tim, značenje ovog dela pesme presudno zavisi od razumevanja Mihnjikove uloge. Da bi nastupio u ovoj pesmi, Mihnjik je, van svake sumnje, baš kao i Herbert i Šimborska, morao to da zasluži negde izvan nje.

Kada nam to već sugeriše pesma, zapitajmo se, dakle, kakva su to vremena u kojima se Mihnjik razume u poeziju. Samom

činjenicom da Mihnjik razume poeziju Švjetlicki opisuje vremena u kojima smo živeli, drugim rečima, poslednjih nekoliko decenija XX veka. Opis jednog istorijskog i egzistencijalnog vremena preobražava se, na taj način, u kritiku jednog shvatanja pesništva. U vremenima koja evocira Švjetlicki, Adam Mihnjik je nezaobilazna figura društvenog angažmana, a ne figura pesničke scene. Kritički angažman kao osnova Mihnjikove javne delatnosti postaje jedna od paradigmi angažovanog intelektualca. Da je Švjetlicki napisao da smo živeli u vremenima u kojima je Mihnjik bio kritički intelektualac, to bi bio tačan opis jedne istorijske situacije. Ali kakve bi to veze imalo s poezijom?

Kakve, međutim, ima veze s poezijom to što se u istom tom vremenu Mihnjik razumeo u poeziju? Da je to razumevanje ostalo u ravni privatnog interesovanja jednog građanina, svedeno što on ima uočljivu javnu ulogu u drugom poslu, teško da bi postalo povod za jednu pesmu. Vezu zato treba potražiti na drugoj strani, ne gubeći iz vida karakter vremena kao uzročnika sudbine poezije.

Vreme i poeziju Švjetlicki dovodi u vezu uz pomoć ironije. Ako se Adam Mihnjik izvrsno razume u poeziju, mogli bismo i tako izreći značenje ove strofe, onda to nisu dobra vremena, onda u takvim vremenima pred poezijom stoje teški zahtevi koji ne uvažavaju uvek osobenost njene prirode. Razumejući se u poeziju, kritički intelektualci, za koje je Mihnjik u ovoj pesmi drugo ime, od pesama traže i u pesmama prepoznaju kritičku intonaciju, verizam, ideološku subverzivnost, zaoštrenu polemičku strast, korozivnost, angažman razumljiv čitaocima njihovog vremena. To može da bude korisno za društvo, ima primera da može da bude izazovno i korisno i za poeziju, ali vrlo često može da bude i iskušenje kojem poezija ne zna da pruži pravi odgovor.

Tako pesma Švjetlickog postaje dvostruka kritika: kritika shvatanja da poezija ima dug prema svojoj savremenosti i kritika poezije koja takav dug nedvosmisleno prihvata. Isto tako, on nam govori o tome koliko su oskudna vremena u kojima poezija pro-

govara jezikom socijalne stvarnosti. Da bi govorila tim jezikom, poezija mora da odoli teškim iskušenjima. Ona mora da sačuva vremensku i socijalnu prepoznatljivost, ali i da sačuva sebe od tužne sudbine istorijske fusnote, mora da očuva jezgro razumljivosti i za čitaoca drugog iskustva ili vremena.

Iz ovakve poetičke, egzistencijalne i istorijske pozicije u evropskoj poeziji druge polovine XX veka, pogotovu u njenom istočnom delu, nastao je čitav niz izvrsnih pesama ili opusa. Švjetlicki to ne osporava. On govori o poeziji da bi govorio o vremenu. Zatamnjujući u prvoj strofi govor do krajnjih granica, pesnik nas podseća na vreme u kome je jezik poezije podrazumevao i jezik jasno definisanog angažmana. U takvom vremenu mogu da nastanu velike i dobre pesme, ali ne može da se uspostavi poželjna egzistencija. Mir svakodnevice stalno biva narušen događajima kakvi su oni iz Herbertove pesme „Misa za zatvorene“, posvećene Adamu Mihnjiku: ćutanje zvona i zveckanje ključeva izraz su iskustva skučenosti i neslobode.

Ono što osporavamo to nas, barem unekoliko, određuje. Tako je i u slučaju pesme Marćina Švjetlickog. Kritikujući jedno vreme, kao i jedno shvatanje poezije, Švjetlicki je napisao možda završnu pesmu tog vremena, ali to ne znači da je posredi i završna pesma takvog shvatanja poezije.

BEKET

PREPISKA IZMEĐU Semjuela Beketa i Harolda Pintera sadrži detalj koji bi mogao da bude najmanji zajednički sadržilac velikog dela moderne književnosti, nezavisno od toga na kome je jeziku pisana. Na kraju jednog pisma, ispunjenog očajem kao stanjem do koga se u egzistenciji moderne jedinke lako stiže, a koje se teško, ako ikako, prevazilazi, Pinter se izvinjava Beketu što je napisao tako sumorno pismo.

Beketov odgovor, iznesen u sledećem pismu, pokazuje kako bi ovako zametnuti razgovor mogao da potekne između praktično bilo koja dva njihova savremenika. Pismo jeste sumorno, ali ono svakako nije sumornije od mog raspoloženja, ovako bi mogla da glasi sažeta verzija Beketovog odgovora.

Podsećajući u mnogo čemu na dve replike iz neke od njihovih drama egzistencije ili drama apsurdna, Pinterovo izvinjenje i Beketov odgovor otvaraju veliki dijalog u kome se otkriva epohalna pozicija moderne jedinke koja je, izgubljena u velikim urbanim naseljima, suočena, pre svega, s gubitkom smisla. Ako je smisao izgubljen, o čemu možemo čitati ne samo u ovoj prepisci nego i u dramskim opusima dvojice autora, onda je u takvom svetu vrlo teško ostvariti egzistenciju koja bi bila izraz stabilnosti i prihvatljivosti.

Neki gubici su, jednostavno, nenadoknadivi, a svet koji se razišao sa smislom predstavlja i više od nenadoknativog gubitka. U takvom gubitku sadržane su i sve ostale štete od ovog sveta. Svet, tako, postaje mesto udesa bez tragičke krivice.

Ako je za stradanja u ranijim vremenima bio potreban uzrok – od viših sila i hibrisa do, recimo, istorije i društvenih nužno-